

Zjišťování názoru dítěte v soudním řízení – mezioborová studie

Žaneta Hoblíková* – Jana Kropáčková**

Abstrakt: Problematikou zjišťování a relevance názoru dítěte v soudním řízení, jehož je účastníkem, se zabývá nemálo odborných prací, a to nejen právních, ale i psychologických, případně pedagogických. Tento problém je rovněž dnes a denně prakticky řešen odbornou veřejností z řad soudců, kolizních opatrovníků, advokátů, znalců a v neposlední řadě rodiči a jejich dětmi zejména v opatrovnických řízeních týkajících se péče soudu o nezletilé. Otázce participace nezletilých dětí na soudních řízeních, která se jich týká, je v posledních letech nejen v České republice, ale i v mezinárodním měřítku věnována čím dál tím větší pozornost. Nezbytnost ochrany práva dítěte být slyšeno přímo před soudem je v poslední době velmi často zdůrazňována zejména v ústavněprávní a též v mezinárodněprávní rovině. Současně by každé opatrovnické řízení mělo sledovat primárně nejlepší zájem dítěte. Ve věcech péče soudu o nezletilé se více než v jakémkoliv jiném právním odvětví setkáváme s neurčitými právními pojmy, k jejichž výkladu mohou být mnohdy velmi nápomocné znalosti a zkušenosti mimoprávní. Cílem tohoto textu je proto propojit poznatky z různých oborů za účelem vytvoření komplexnějšího náhledu na danou problematiku.

Klíčová slova: nejlepší zájem dítěte, právo dítěte být slyšeno, výslech dítěte, vývojová specifika dítěte, psychologické potřeby dítěte

Úvod

Problematika zjišťování a relevance názoru dítěte v soudním řízení, jehož je účastníkem, není tak jednoduchá, jak by se mohlo na první pohled zdát. Při rozhodování o životě dítěte za trvajících konfliktů mezi jeho rodiči totiž vedle sebe (mnohdy dokonce i proti sobě) stojí tři klíčové zájmy, které je třeba v každém jednotlivém případě pečlivě zohlednit a zvážit. Jsou jimi 1) čím dál více propagované právo dítěte být slyšeno, 2) nutnost zjištění skutkového stavu v rozsahu nezbytném pro vydání rozhodnutí, které bude v nejlepším zájmu dítěte a 3) ochrana dítěte prostupující celým soudním řízením, tj. zásada nepoškození dítěte samotným průběhem řízení. Je tedy otázkou, kdy a za jakých okolností je výslech nezletilého dítěte (či jiná forma zjištění jeho názoru) opravdu v jeho nejlepším zájmu s ohledem na jeho další vývoj a život. Studie je postavena na analýze a komparaci českých a částečně mezinárodních odborných zdrojů nejen z pohledu právního, ale i pedagogicko-psychologického. Snahou autorek je hledání odpovědi na výzkumnou otázku, jaký význam a hodnotu má „svobodné“ vyjádření dítěte v opatrovnickém řízení tak, aby celý výsledek řízení byl skutečně v jeho nejlepším zájmu.

1. Právní analýza

1.1 Hmotněprávní úprava

Paragraf 867 občanského zákoníku¹ (dále také jako o. z.) stanoví, že: „*Před rozhodnutím, které se dotýká zájmu dítěte, poskytne soud dítěti potřebné informace, aby si mohlo vytvo-*

* JUDr. Žaneta Hoblíková, Krajský soud v Praze. E-mail: zhoblikova@ksoud.pha.justice.cz.

** PhDr. Jana Kropáčková, Ph.D., Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. E-mail: jana.kropackova@pedf.cuni.cz.

1 Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

řít vlastní názor a tento sdělit (odst. 1). Není-li podle zjištění soudu dítě schopno informace náležitě přijmout nebo není-li schopno vytvořit si vlastní názor nebo není-li schopno tento názor sdělit, soud informuje a vyslechne toho, kdo je schopen zájmy dítěte ochránit, s tím, že se musí jednat o osobu, jejíž zájmy nejsou v rozporu se zájmy dítěte; o dítěti starším dvanácti let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Názoru dítěte věnuje soud patřičnou pozornost (odst. 2).“

Tato zákonná úprava vychází zejména z Úmluvy o právech dítěte,² která ve svém článku 12 stanoví: „Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečují dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni (odst. 1). Za tímto účelem se dítěti zejména poskytuje možnost, aby bylo vyslyšeno v každém soudním nebo správním řízení, které se jej dotýká, a to buď přímo anebo prostřednictvím zástupce nebo příslušného orgánu, přičemž způsob slyšení musí být v souladu s procedurálními pravidly vnitrostátního zákonodárství (odst. 2).“

Občanský zákoník tedy *a priori* ukládá soudu povinnost dítě o problému, který se jej týká, nejen informovat, ale (a to zejména) umožnit mu sdělení jeho názoru, který musí být při rozhodování soudu dostatečně zohledněn. Tato povinnost soudu je však „změkčena“ ve vztahu k dítěti, které pro určité objektivní či subjektivní překážky (například nízký věk či nedostatečná vyspělost) není schopno sdělovanou informaci přijmout, vytvořit si na ni názor, případně je, ale není schopno jej soudu sdělit. V takovém případě je z hlediska zákonné hmotněprávní úpravy dostačující získat informaci o předpokládaném názoru dítěte zprostředkovaně od jiné osoby, kterou bude ve většině případů kolizní opatrovník (v řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé nejčastěji příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí). Občanský zákoník však obsahuje též vyvratitelnou právní domněnku, že dítě starší dvanácti let je schopno informaci přijmout, vytvořit si na ni názor a sdělit jej soudu. Z výše uvedeného se tedy podává, že dítě starší dvanácti let by v soudním řízení mělo být slyšeno vždy přímo soudem, pokud však v řízení nevyjdou najevo skutečnosti svědčící o tom, že ani výslech takto starého dítěte není z nějakého důvodu vhodný. Naopak u dítěte mladšího dvanácti let je třeba z hlediska zákonné hmotněprávní úpravy vždy v konkrétním případě zkoumat, zda je dítě dostatečně vyspělé na to, aby přímý kontakt nejen se samotným problémem, ale i se soudním prostředím, zvládlo.

Obdobný názor zastává i zákonodárce, který v důvodové zprávě k občanskému zákoníku³ uvádí: „Má se mít vždy za to, že dítě starší dvanácti let je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Dítě starší dvanácti let soud vždy vyslechne osobně, dítě mladší bude moci být vyslechnuto prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí nebo jiným vhodným způsobem. Nic ale nebrání soudu, aby vyslechl i dítě mladší dvanácti let osobně přítomně.“

Občanský zákoník uvádí, že pokud nejsou splněny podmínky pro to, aby dítě sdělilo informace soudu přímo, měl by být názor dítěte zjištěn tak, že soud vyslechne toho, kdo je schopen zájmy dítěte ochránit. V praxi je touto osobou zpravidla opatrovník, kterého soud v řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé obligatorně jmenuje.⁴ Soudní praxe se však doposud spíše klání k tomu, že opatrovníkem zjištěný názor dítěte se co do důkazní

² Úmluva o právech dítěte, publikovaná sdělením Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb.

³ Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanskému zákoníku [online]. [cit. 2018-10-11]. Dostupné z: <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>>.

⁴ § 469 odst. 1 zákona č. 292/2012 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů.

formy provádí spíše důkazem listinným (přečtením písemné zprávy o poměrech dítěte, kterou opatrovník na žádost soudu po vyšetření poměrů dítěte zpracovává). Soudu však nic nebrání v tom, aby opatrovníka na jednání vyslechl, dojde-li k závěru, že informace v takové písemné zprávě nejsou dostatečné.

1.2 Procesněprávní úprava

Participace dítěte na řízení může mít význam důkazní (kdy poznatky zjištěné od dítěte utváří skutkový stav, ze kterého následně soudní rozhodnutí vychází). Participační práva dítěte je však možné vnímat též jako procesní práva jakéhokoliv jiného účastníka řízení.

Ačkoliv je procesněprávní úprava řízení ve věcech péče soudu o nezletilé upravena primárně v zákoně o zvláštních řízeních soudních⁵ (dále také jako z. ř. s.), konkrétní procesní pravidla pro způsob a formu zjišťování názoru dítěte pro účely důkazní bychom v něm hledali marně.⁶ Subsidiárně (§ 1 odst. 3 z. ř. s.) je třeba tedy použít ustanovení občanského soudního řádu⁷ (dále také jako o. s. ř.). Ten v § 100 odst. 3 stanoví: „V řízení, jehož účastníkem je nezletilé dítě, které je schopno formulovat své názory, soud postupuje tak, aby byl zjištěn jeho názor ve věci. Názor nezletilého dítěte soud zjistí výsledkem dítěte. Názor dítěte může soud ve výjimečných případech zjistit též prostřednictvím jeho zástupce, znaleckého posudku nebo příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Výslech dítěte může soud provést i bez přítomnosti dalších osob, lze-li očekávat, že by jejich přítomnost mohla ovlivnit dítě tak, že by nevyjádřilo svůj skutečný názor; přítomnost důvěrníka dítěte, který není jeho zákonným zástupcem a o jehož účast u výsledku dítě požádá, může soud vyloučit jen tehdy, je-li jeho přítomností mařen účel výsledku. K názoru dítěte soud přihlíží s přihlédnutím k jeho věku a rozumové vyspělosti.“

Předmětné ustanovení o. s. ř. tedy soudu výslovně ukládá povinnost zjistit názor dítěte jeho výsledkem, a to za předpokladu, že nezletilé dítě je schopno formulovat své názory. Zprostředkované zjištění názoru dítěte prostřednictvím jiné osoby (například mimo jiné orgánem sociálně-právní ochrany dětí nebo znalcem) by pak mělo být výjimkou. Tato procesněprávní úprava však na rozdíl od úpravy hmotněprávní postrádá bližší kritéria pro určení vhodnosti či účelnosti výsledku nezletilého soudem (ať už určením konkrétní věkové hranice, či zohledněním vyspělosti nezletilého a s ní spojených schopností dítěte výsledkem a informace získané u soudu takzvaně „ustát“). Gramatickým výkladem tohoto ustanovení lze tedy dovodit, že jedinou procesněprávní překážkou pro výslech dítěte soudem je jeho neschopnost formulovat své názory. Toto slovní spojení spolu s absencí doplňujících kritérií není však optimálním řešením, neboť je natolik neurčité a nezohledňující psychologické aspekty předmětného procesního úkonu, že povinnost soudu vyslechnout dítě by mohla být dána například i u tříletého či čtyřletého dítěte, které bude schopné přiměřeně mluvit. Navíc v takto nízkém věku je s ohledem na vývojový stav dítěte, charakteristický tzv. negativismem a sebezprosazováním, často pravděpodobnější, že dítě sdělí skutečně „své“ názory (jak vyžaduje předmětné ustanovení), a nikoliv názory svých rodičů (ačkoliv tyto názory nebudou dávat žádný smysl). Soud má pak povinnost

⁵ Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů.

⁶ Když § 20 odst. 4 z. ř. s. pouze stanoví, že: „V řízení, jehož je účastníkem nezletilý, který je schopen pochopit situaci, soud postupuje tak, aby nezletilý dostal potřebné informace o soudním řízení a byl informován o možných důsledcích vyhovění svému názoru i důsledcích soudního rozhodnutí. Obdobnou povinnost vůči nezletilému má i jeho zákonný zástupce nebo opatrovník.“

⁷ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

k takto zjištěnému názoru dítěte přihlédnout s ohledem na jeho věk a vyspělost. Jakou váhu lze však přičíst názoru takto malého dítěte? Je proto opravdu nutné a žádoucí podrobovat tyto děti soudnímu výslechu? Lze tak uvést, že § 100 odst. 3 o. s. ř. by neměl být vykládán separátně, ale ve spojení s § 867 o. z. s přihlédnutím k tzv. „informačně“ pojatému § 20 odst. 4 z. ř. s.⁸ (který alespoň zohledňuje „*schopnost dítěte pochopit situaci*“).

Nelze však opomenout nesporný charakter řízení ve věcech péče soudu o nezletilé, které je ovládáno vyšetřovací zásadou. Zákon o zvláštních řízeních soudních totiž stanoví, že je to soud, kdo je povinen zjistit všechny skutečnosti důležité pro rozhodnutí (§ 20 odst. 1 věta první z. ř. s.). Bez ohledu na procesní aktivitu účastníků řízení je tedy zcela na uvážení soudu, jaké důkazní prostředky využije ke zjištění skutkového stavu v rozsahu nezbytném pro vydání rozhodnutí, které bude v nejlepším zájmu dítěte. Možnosti a význam výslechu účastníků řízení (kterým je i nezletilé dítě) upravuje ve vztahu speciality k o. s. ř. § 22 zákona o zvláštních řízeních soudních. Ten ve své větě první stanoví, že: „*Výslech účastníků řízení je možné nařídít vždy, je-li ho ke zjištění skutkového stavu třeba.*“ Zákonodárce přikládá důkazu výslechem účastníka řízení ve zvláštních řízeních soudních (a tedy i v řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé) většího významu než v klasických sporných řízeních, když v důvodové zprávě v z. ř. s.⁹ uvádí: „*Nevyžaduje se, aby takový důkaz mohl nastoupit subsidiárně, tedy teprve poté, kdy danou skutečnost nelze prokázat jinak.*“ Na druhou stranu je však třeba vyzdvihnout, že soud může důkaz výslechem účastníka řízení (tedy i nezletilého dítěte v řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé) provést vždy, pokud však dospěje k závěru, že je ho ke zjištění skutkového stavu třeba. Lze se tedy domnívat, že právě úvaha soudu o tom, zda je výslechu nezletilého dítěte ke zjištění skutkového stavu v rozsahu nezbytném pro vydání rozhodnutí, jež bude v nejlepším zájmu dítěte, třeba, by měla být hlavním kritériem pro posouzení, zda k takovému procesnímu úkonu soud v řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé přistoupí, či nikoliv.

Participaci dítěte na řízení je možné chápat též jako realizaci procesních práv¹⁰ jakéhokoliv jiného účastníka řízení. Každý účastník řízení má však nejen procesní práva, ale též procesní povinnosti.¹¹ Ve sporných řízeních platí, že procesní způsobilost každého účastníka řízení (tedy i dítěte) je závislá na jeho svéprávnosti.¹² Obecně v občanském soudním řízení platí, že fyzická osoba, která nemůže před soudem jednat samostatně, musí být zastoupena zákonným zástupcem nebo opatrovníkem.¹³ V řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé však nezletilé dítě musí být zastoupeno opatrovníkem vždy bez ohledu na rozsah svéprávnosti.¹⁴ Povinné zastoupení opatrovníkem nepochybně vyplývá z kolize zájmů mezi zákonnými zástupci dítěte a dítětem samotným. Nabízí se však otázka, proč musí být nezletilé dítě v řízení ve věcech péče soudu o nezletilé zastoupeno povinně vždy, tedy i v případech, kdy by jinak bylo shledáno dostatečně rozumově a mravně vyspělým¹⁵

⁸ Který je ve vztahu k povinnostem rodičů, opatrovníka a soudu (přičemž povinnosti soudu jsou zde vyloženy velmi extenzivně) rozveden v nálezu Ústavního soudu ze dne 8. 10. 2018, sp. zn. II. ÚS 725/18.

⁹ Důvodová zpráva k zákonu č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních [online] [cit. 2018-11-27]. Dostupné z: <https://www.kr-ustecky.cz/assets/File.ashx?id_org=450018&id_dokumenty=1678741>.

¹⁰ Například právo vznést námitku podjatosti dle § 15 o. s. ř., právo podat odvolání podle § 201 o. s. ř., právo vyjádřit se k důkazním návrhům a provedeným důkazům podle § 123 o. s. ř. etc.

¹¹ Například dbát pokynů soudu podle § 101 odst. 1 písm. c) o. s. ř., povinnost dostavit se k výslechu, vypovídat při něm pravdu a nic nezamlčovat podle § 131 odst. 2 o. s. ř. ve spojení s § 22 z. ř. s. etc.

¹² § 20 odst. 1 o. s. ř.

¹³ § 22 o. s. ř.

¹⁴ § 469 odst. 1 z. ř. s.

¹⁵ Ve smyslu § 31 o. z.

(tedy jinak schopným činit samostatně procesní úkony v řízeních vedených dle o. s. ř.)? Nemůže tomu tak být proto, že v řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé se zasahuje do sféry pro dítě nejdůležitější, nejcitlivější a nejintimnější (tedy do rodiny či jiné náhradní instituce, která by dítěti měla zajišťovat pocit bezpečí a jistoty jakožto základní dětské potřeby)? Případně proto, že ačkoliv je řízení ve věcech péče soudu o nezletilé řízením nesporným, je v něm mnohdy více sporu a tzv. „špinavého prádla“ než v řízeních sporných? Nemá tedy povinné zastoupení mimo jiné chránit dítě před tím, co vše se může v řízení dozvědět? Nemá být také povinné zastoupeno proto, že ono samo nemůže za rozpad rodiny a spor mezi rodiči a neměla by na něj být už za tak náročné situace nakládána další zátěž? Možná i proto realizaci práv dítěte (nejen těch procesních) v řízení zajišťuje ustanovený opatrovník. Ten však při výkonu této funkce musí postupovat svědomitě, odborně, v nejlepším zájmu dítěte a v souladu s pokyny soudu. Realizaci procesních práv dítěte pak za situace povinného zastoupení v řízení upravuje právě § 20 odst. 4 z. ř. s., kterému je věnována pozornost níže v souvislosti s výkladem ústavněprávní judikatury.

1.3 Ústavněprávní rovina

Ústavní soud konstantně judikuje, že názor dítěte musí být vnímán jako zásadní vodítko při hledání jeho nejlepšího zájmu a že dítěti musí být zásadně umožněno účastnit se jednání a vyjádřit se k věci, přičemž povinnost soudu zjišťovat jeho názor nezabavuje ani ustanovení opatrovníka, a nezjišťovat názor dítěte přímo (tj. jeho vyslechnutím) je možno jen v jeho zájmu, a takový postup je třeba vždy odůvodnit.¹⁶ Naopak neumožnění dítěti uplatnit toto právo připadá v úvahu jen tehdy, je-li to v jeho nejlepším zájmu, či není-li to fakticky možné, např. hrozí-li okamžité nebezpečí z prodlení, je příliš útlého věku.¹⁷

Ústavní soud dále konstatoval, že nelze bez dalšího zjišťování názoru nezletilých prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí považovat za porušení práva dítěte být slyšeno, avšak v každém případě je třeba individuálně posoudit, jaká forma je pro dané nezletilé dítě nejvhodnější. Nejsou-li však v konkrétním případě žádné okolnosti, které by to vylučovaly, je třeba preferovat přímý výslech nezletilého.¹⁸

Z množiny těchto řízení (ve kterých je třeba zjišťovat názor dítěte prostřednictvím jeho přímého kontaktu se soudem) by pak dle Ústavního soudu nemělo být vyňato ani řízení o předběžném opatření ve věcech péče soudu o nezletilé. V tomto případě (zejména s ohledem na krátkost lhůty pro vydání rozhodnutí o předběžném opatření¹⁹) pak Ústavní soud předeštel alternativní způsoby přímého zjištění názoru dítěte soudem, kterými by měly být zjištění jeho názoru při nařízení jednání,²⁰ dostavení se soudce do bydlíště nezletilého, vyslání asistenta soudce do bydlíště nezletilého či dotázání se nezletilého některým z audiovizuálních prostředků elektronické komunikace či telefonicky.²¹

¹⁶ Viz nálezy Ústavního soudu ze dne 15. 10. 2014, sp. zn. IV. ÚS 3305/13 (N 193/75 SbNU 177), ze dne 10. 2. 2014, sp. zn. I. ÚS 3304/13 (N 18/72 SbNU 217), ze dne 4. 11. 2015, sp. zn. IV. ÚS 3900/14 (N 193/79 SbNU 199), ze dne 19. 12. 2017, sp. zn. II. ÚS 1931/17, ze dne 10. 4. 2018, sp. zn. IV. ÚS 827/18.

¹⁷ Nálezy Ústavního soudu ze dne 10. 4. 2018, sp. zn. IV. ÚS 827/18, ze dne 19. 12. 2017, sp. zn. II. ÚS 1931/17.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Která činí nejvíce sedm dnů (nepočítaje v to tzv. „rychlé“ předběžné opatření dle § 452 z. ř. s.) od podání návrhu (§ 75c odst. 2 1 o. s. ř.).

²⁰ Ačkoliv občanský soudní řád tuto povinnost po soudu výslovně nepožaduje (§ 75c odst. 3 1 o. s. ř.).

²¹ Nález Ústavního soudu ze dne 19. 12. 2017, sp. zn. II. ÚS 1931/17.

K věkové hranici rozhodné pro (ne)provedení výsledku nezletilého dítěte před soudem se Ústavní soud vyjádřil v nálezu ze dne 28. 2. 2018, sp. zn. II. ÚS 2866/17. Uvedl v něm, že uplatnění § 867 odst. 2 o. z. neznamená, že obecný soud je za situace, kdy zjišťuje přání dítěte staršího dvanácti let, vždy povinen přistoupit k jeho slyšení přímo při soudním jednání, aniž by mohl zohlednit skutková zjištění z již provedeného dokazování (zjištění jeho postoje prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí či znaleckého posudku) či další specifické okolnosti případu (například hrozbu psychické újmy nezletilého ze slyšení před soudem). Míru rozumové a emocionální vyspělosti každého dítěte je třeba zkoumat případ od případu. Nelze ani vyloučit, že schopnost vyjádřit se ke svému budoucímu výchovnému uspořádání bude s ohledem na tuto vyspělost dána i u dítěte mladšího. Věk dvanácti let nicméně představuje nejzazší možnou hranici, kdy už je dítě schopné uceleně prezentovat bez větší újmy svůj názor před soudem. Po dosažení této hranice je tedy nezbytné, nebrání-li tomu zvlášť závažné okolnosti, zjistit přání dítěte přímo před soudem.

K tomuto nálezu je však nutno dodat, že ačkoliv se Ústavní soud vyjádřil v tom smyslu, že u dítěte staršího dvanácti let není vždy nezbytně nutné zjistit jeho přání přímo před soudem bez zohlednění skutkových zjištění z provedeného dokazování (zjištění jeho postoje prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí či znaleckého posudku) či zohlednění možné psychické újmy, která může u slyšení před soudem dítěti vzniknout, přesto v posuzovaném případě zrušil rozhodnutí obecných soudů pro porušení participacních práv nezletilá za situace, kdy nezletilá byla přímo před soudem prvního stupně slyšena dvakrát (ač je pravdou, že s větším časovým odstupem). Dle Ústavního soudu však nebylo shledáno dostatečným zjištění jejího přání a postoje při pohovorech s opatrovníkem, a dokonce i při vyšetření znalcem. To vše za situace, kdy znalec zkritizoval vystavování nezletilé psychické zátěži opakovanými pohovory s opatrovníkem. Znalec současně nedoporučil další pohovor před soudem, neboť by takový pohovor mohl nezletilou vážně ohrozit na jejím psychickém vývoji. Nutno dodat, že nezletilá se v minulosti snažila vyskočit z okna, pročež byla umístěna na psychiatrickém oddělení.²² Lze tedy shrnout, že ani tyto důvody neshledal Ústavní soud dostatečně důvodnými pro možnost upuštění od přímého slyšení nezletilé soudem.

V nálezu ze dne 19. 6. 2018, sp. zn. III. ÚS 1265/16, Ústavní soud mimo jiné uvedl, že: „Zjištění názoru nezletilého prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí či znalce je možno akceptovat u dětí mladšího věku s ohledem na jejich rozumovou a emocionální úroveň.“ V tomto rozhodnutí Ústavní soud s odkazem na rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Havelka a další proti České republice*²³ dále konstatoval, že většína dětí je schopna vyjádřit se ke svému budoucímu výchovnému uspořádání již po dosažení věku deseti let. Po dosažení této věkové hranice je nezbytné, nebrání-li tomu zvlášť závažné okolnosti, zjistit přání dítěte přímo před soudem.

Povinnost soudu zjistit názor dítěte přímo (tedy nikoliv zprostředkovaně prostřednictvím jiné osoby) dovodil Ústavní soud dokonce i u sedmiletého dítěte v řízení o nahrazení souhlasu jednoho z rodičů ohledně výběru školy. Rozvedl, že sedmileté dítě je schopno vyjádřit svůj názor, zda se mu ve škole líbí, jaké tam má kamarády, jestli by mu změna

²² Nález Ústavního soudu ze dne 28. 2. 2018, sp. zn. II. ÚS 2866/17.

²³ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Havelka a další proti České republice* ze dne 21. 6. 2007, č. stížnosti 23499/06.

školy vadila apod. V tomto případě Ústavní soud opět připomenul alternativní způsoby zjištění názoru nezletilého dítěte přímo soudem (například výslech v kanceláři soudce či v jiném méně formálním prostředí než je jednací síň, dostavení se soudce či asistenta soudce do školy či bydliště nezletilého dítěte apod.).²⁴

Význam slyšení dítěte obecným soudem Ústavní soud nespaturuje jen v rovině dokazování, tedy ve smyslu provedení výslechu pro účely dokazování, ale také jako výkon práva účastníka řízení.²⁵ Podle Ústavního soudu totiž pro dítě, o kterém je rozhodováno, může být stresující nejen podstoupení (dalšího) soudního slyšení, ale také odmítavý postoj příslušných orgánů vyslechnout jeho přání či sdělit svůj názor na věc.²⁶ V citovaném nálezu Ústavní soud dále poznamenal, že právo dítěte ve smyslu čl. 12 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte vyjádřit svůj názor ve všech záležitostech, které se ho dotýkají, je jeho právem, a nikoliv povinností. O tom musí být dítě poučeno. Uvedené právo totiž zahrnuje také právo nevyjadřovat se a mlčet.²⁷

Nález Ústavního soudu ze dne 8. 10. 2018, sp. zn. II. ÚS 725/18 blíže rozvádí šíři participačního práva dítěte na soudním řízení, které se jej týká. Dle Ústavního soudu je třeba právo dítěte na slyšení chápat širěji než jako pouhou možnost vyjádření svého názoru na projednávanou problematiku. Právo dítěte být slyšeno v řízení, které se jej týká, se neomezuje na pouhé zjištění názoru dítěte na projednávanou záležitost, ale zahrnuje také další komunikaci s dítětem a informování jej o řízení, včetně toho, jak bylo nakonec rozhodnuto a jak byl zohledněn jeho názor. Za dodržení tohoto práva odpovídá soud. Je-li dítě způsobilé být v řízení vyslechnuto přímo soudem a není-li to rozporné s jeho nejlepším zájmem, pak by to měl být rovněž soud, kdo dotčenému dítěti přístupnou formou vysvětlí, jak bylo v jeho záležitosti rozhodnuto a jak byl zohledněn jeho názor.²⁸

K tomu je třeba uvést, že pro praktickou funkčnost rozhodnutí je jistě více než na místě (a to zejména u starších dětí), aby dítěti bylo rozhodnutí přiměřeně jeho věku a vyspělosti vysvětleno. Poněkud zarážejícím se však může zdát primární uložení této povinnosti soudu.²⁹ Z ustanovení § 20 odst. 4 z. ř. s.³⁰ sice plyne povinnost soudu postupovat tak, aby nezletilý dostal potřebné informace o soudním řízení a byl informován o důsledcích soudního rozhodnutí, obdobnou povinnost mají však i jeho rodiče (respektive zákonní zástupci) a opatrovník. Je zřejmé, že za trvajících konfliktů mezi rodiči nelze na řádné splnění jejich povinnosti spoléhat, neboť je velmi pravděpodobné, že každý z rodičů bude dítěti podávat svou vlastní verzi. Lze se však domnívat, že objektivní informace (nejen) o závěru soudního řízení by měly být dítěti přiměřeně jeho věku a vyspělosti v první řadě

²⁴ Nález Ústavního soudu ze dne 10. 4. 2018, sp. zn. IV. ÚS 827/18.

²⁵ Nález Ústavního soudu ze dne 28. 2. 2018, sp. zn. II. ÚS 2866/17.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Nález Ústavního soudu ze dne 8. 10. 2018, sp. zn. II. ÚS 725/18.

²⁹ K tomu též odlišné stanovisko soudce Ústavního soudu Vojtěcha Šimíčka, který v něm (mimo jiné) uvedl, že: „Pokud by totiž měl Ústavní soud někomu vytknout porušení participačních práv, pak by to nemělo být ve vztahu k soudům, nýbrž k samotné stěžovatelce. Proč např. nezajistila, aby nezletilá byla přítomna vyhlášení rozsudku, když by jí skutečně na jejich participačních právech tak záleželo? Pokud by tak totiž učinila, umožnila by soudci, aby jí srozumitelně sdělil výsledek řízení. Je ostatně primární úkolem rodičů, aby dokázali se svými nezletilými dětmi komunikovat na úrovni přiměřené jejich rozumové vyspělosti a věku.“ K tomu je třeba uvést, že stěžovatelkou byla matka, která odmítla účast nezletilého na jednání odvolacího soudu za situace, kdy k tomu byla soudem vyzvána.

³⁰ § 20 odst. 4 z. ř. s.: „V řízení, jehož účastníkem je nezletilý, který je schopen pochopit situaci, soud postupuje tak, aby nezletilý dostal potřebné informace o soudním řízení a byl informován o možných důsledcích vyhovění svému názoru i důsledcích soudního rozhodnutí. Obdobnou povinnost vůči nezletilému má i jeho zákonný zástupce nebo opatrovník.“

poskytnuty kolizním opatrovníkem (kterým je v drtivé většině případů orgán sociálně-právní ochrany dětí).³¹ Tato skutečnost vyplývá nejen z procesního postavení kolizního opatrovníka (jako procesního zástupce dítěte³²), ale také z jeho výlučného zaměření na práci s dětmi a ochranu jejich zájmů.³³ Nadto § 8 odst. 3 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí,³⁴ orgánu sociálně-právní ochrany dětí tuto povinnost výslovně ukládá. V případě, že kolizní opatrovník řádně neplní své zákonné povinnosti, je povinností soudu na tuto skutečnost adekvátně reagovat³⁵ a aktivně jej vést k jejich plnění (byť i méně formální cestou³⁶). Pokud příslušné prostředky selžou, bude na soudu, aby tento nedostatek v řízení zhojil. Nelze však *a priori* přehlížet orgánu sociálně-právní ochrany dětí zákonem uložené povinnosti a bez dalšího je přesouvat na soud. To může mimo jiné vést k tomu, že orgány sociálně-právní ochrany dětí mohou nabyt dojmu, že až tak nemusí plnit své zákonné povinnosti, neboť je za ně tzv. „dotáhne“ soud, což se nejeví jako žádoucí. Nadto je třeba uvést, že opakované vystavování dítěte konfliktní situaci, navíc ve formálním soudním prostředí, v jeho zájmu být mnohdy nemusí.

Primární uložení informační povinnosti soudu také naráží na ryze praktické problémy. Co když soud dítě předvolá, ale rodič jej k soudu nepřivede? Kdo bude otevírat písemnosti, jež budou doručovány dítěti (umí-li dítě vůbec číst)? Kdo zvedne telefon, bude-li se soud chtít spojit s dítětem v této formě? Nepochybně rodič, který chce v řízení dosáhnout svého a mnohdy (bohužel) dítě využívá k dosažení tohoto cíle jako zbraň. Není ani jasné, jak by v praxi mělo probíhat informování dítěte o výsledku řízení přímo soudem. § 157 odst. 2 věta třetí o. s. ř. stanoví, že odůvodnění rozsudku uvedené v písemném vyhotovení musí být v souladu s vyhlášeným odůvodněním. Takovému ústnímu odůvodnění rozsudku při jednání však dítě nemusí porozumět a navíc se v takovém případě může dozvědět informace, jejichž znalost jistě v jeho zájmu být nemusí. Přichází tak v úvahu informování dítěte soudem zcela samostatně například v kanceláři soudce. V takovém případě lze ovšem nepochybně narazit na kapacitní problémy. Není prakticky trvale udržitelné, aby soudce mohl každému dítěti samostatně vysvětlovat, z jakého důvodu rozhodl tak, jak rozhodl.

³¹ K tomu též odlišné stanovisko soudce Ústavního soudu Vojtěcha Šimíčka, který v něm (mimo jiné) uvedl, že: „Ostatně, pokud rodiče nejsou schopni této svoji povinnosti dostát, je úkolem ustanoveného opatrovníka hájit zájmy nezletilého. Připouštím, že v nyní projednávané věci tento opatrovník postupoval skutečně formálně a toto počínání si zasloužilo kritiku – avšak v odůvodnění, nikoliv ve výroku nálezu. Úkolem opatrovníka by totiž v těchto případech mělo být s nezletilým dítětem neformálně komunikovat, nestranně a srozumitelně mu vysvětlovat smysl a podstatu vedeného řízení a zprostředkovat mu jeho výsledek. Proto také je mu ostatně doručováno výsledné rozhodnutí: ne proto, aby je někde založil a odškrtl si případ jako vyřízený, nýbrž aby nezletilému vysvětlil, co toto rozhodnutí znamená a co bude následovat po něm. Pokud ovšem nyní Ústavní soud v podstatě dovedl, že tato povinnost náleží soudu, pak skutečně nevím, nač jsou vlastně opatrovníci ustanovováni. Okolnost, že ne vždy plní svoji roli správně a s odpovídajícím nasazením, totiž nemůže vést k tomu, že budou fakticky opomíjeni.“

³² Obdobně i advokát jako právní zástupce účastníka řízení v klasických sporných řízeních svému klientovi nepochybně vysvětlí obsah rozhodnutí v pro něj srozumitelné formě.

³³ Srov. § 5 zákona č. 359/1999 Sb., zákon o sociálně-právní ochraně dětí: „Předním hlediskem sociálně-právní ochrany je zájem a blaho dítěte, ochrana rodičovství a rodiny a vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Přitom se přihlíží i k širšímu sociálnímu prostředí dítěte.“

³⁴ § 8 odst. 3 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí: „Dítě, které je schopno s ohledem na svůj věk a rozumovou vyspělost posoudit dosah a význam rozhodnutí vyplývajících ze soudního nebo správního řízení, kterého je účastníkem, nebo jde-li o jiné rozhodnutí vztahující se k jeho osobě, obdrží od orgánu sociálně-právní ochrany informace o všech závažných věcech jeho osoby se týkajících; o dítěti starším 12 let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit.“

³⁵ Čehož lze v řízení obecně docílit například upozorněním na možnost uložení pořádkové pokuty, případně jejím uložení, pokud by kolizní opatrovník hrubě ztěžoval postup řízení tím, že by neuposlechl příkazů soudu (§ 53 odst. 1 o. s. ř.).

³⁶ Například připomenutím jeho informační povinnosti vůči dítěti v odůvodnění rozhodnutí či neformálním připisem.

1.4 Základní východiska ve Slovenské republice

Ačkoliv bychom zásadní rozdíly v přístupu k otázce zjišťování názoru dítěte v soudním řízení v České republice a ve Slovenské republice hledali marně, určité odchylky je možné vyzpozorovat. Slovenská právní úprava, na rozdíl od české, demonstrativním zákonným výčtem vyjmenovává okolnosti, které by měly být rozhodující při hledání nejlepšího zájmu dítěte.³⁷ Jednou z nich je i názor dítěte a jeho možné vystavení konfliktu loajality a následnému pocitu viny. Z takto zvolené formulace je zřejmé, že slovenský zákonodárce si byl vědom možných problémů, které výslech nezletilého dítěte může přinést. Ačkoliv česká a slovenská zákonná hmotněprávní a procesněprávní úprava jinak vychází z obdobných základů, v žádném ze slovenských právních předpisů nenalezneme určení konkrétní věkové hranice, od které by měl být výslech nezletilého dítěte soudem vždy proveden.³⁸ K otázce (ne)zbytnosti výslechu nezletilého dítěte soudem se vyjádřil Ústavní soud Slovenské republiky, který v nálezu ze dne 24. 10. 2017, sp. zn. II. ÚS 659/2017, dovodil, že argumentace stěžovatele o tom, že všeobecné soudy nevyslechly nezletilého a nezjišťovaly jeho názor týkající se svěření do péče jednoho z rodičů, sama o sobě bez zohlednění dalších relevantních skutečností (např. věk dítěte, vyslechnutí nezletilého znalcem), není dostačujícím důvodem k vyslovení porušení označených základních práv stěžovatele. Ústavní soud Slovenské republiky vyšel z tohoto závěru i v usnesení ze dne 16. 11. 2018, sp. zn. IV. ÚS 625/2018-19, v němž uvedl, že zjišťování názoru nezletilého je obligatorním postupem soudu, přičemž vyjádření názoru nezletilého není podmíněno věkovou hranicí ani rozumovou vyspělostí, ale schopností nezletilého svůj názor samostatně vyjádřit. Schopnost vyjádřit samostatně svůj názor se odvíjí především od věku a rozumové vyspělosti dítěte. S přihlédnutím k věku a vyspělosti dítěte soud zvolí způsob zjištění názoru nezletilého, a to výslechem při jednání, zjištění jeho názoru prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí, v rámci znaleckého dokazování apod. V posuzovaném případě byl názor nezletilý zjištěn prostřednictvím kolizního opatrovníka a znalce, přičemž Ústavní soud Slovenské republiky tento postup shledal ústavně akceptovatelný. S ohledem na výše uvedené lze tedy shrnout, že slovenská právní úprava a judikatura dává obecným soudům více prostoru pro úvahu o tom, jaká forma zjištění názoru nezletilého dítěte je v konkrétním případě nejhodnější (hodnotíme-li jednotlivé případy co do faktického výsledku, tedy nikoliv jen co do výňatků z odůvodnění).

³⁷ Čl. 5 zákona č. 36/2005 z. z., zákon o rodine, ve znění pozdějších předpisů: „Záujem maloletého dieťaťa je prvoradým hľadiskom pri rozhodovaní vo všetkých veciach, ktoré sa ho týkajú. Pri určovaní a posudzovaní záujmu maloletého dieťaťa sa zohľadňuje najmä a) úroveň starostlivosti o dieťa, b) bezpečie dieťaťa, ako aj bezpečie a stabilita prostredia, v ktorom sa dieťa zdržiava, c) ochrana dôstojnosti, ako aj duševného, telesného a citového vývinu dieťaťa, d) okolnosti, ktoré súvisia so zdravotným stavom dieťaťa alebo so zdravotným postihnutím dieťaťa, e) ohrozenie vývinu dieťaťa zásahmi do jeho dôstojnosti a ohrozenie vývinu dieťaťa zásahmi do duševnej, telesnej a citovej integrity osoby, ktorá je dieťaťu blízkou osobou, f) podmienky na zachovanie identity dieťaťa a na rozvoj schopností a vlôh dieťaťa, g) názor dieťaťa a jeho možné vystavenie konfliktu lojality a následnému pocitu viny, h) podmienky na vytváranie a rozvoj vzťahových väzieb s obidvomi rodičmi, súrodencami a s inými blízkymi osobami, i) využitie možných prostriedkov na zachovanie rodinného prostredia dieťaťa, ak sa zvažuje zásah do rodičovských práv a povinností.“

³⁸ Srov. § 38 zákona č. 161/2015 z. z., civilný mimosporový poriadok, ve znění pozdějších předpisů, § 43 zákona č. 36/2005 z. z., zákon o rodine, ve znění pozdějších předpisů.

1.5 Výběr z judikatury Evropského soudu pro lidská práva (dále také jako ESLP)

V Ústavním soudem často zmiňovaném rozsudku ve věci *Havelka a ostatní proti České republice*³⁹ ESLP označil za politováníhodné, že české soudy v řízení o svěření nezletilých do ústavní výchovy přímo nevyslechly tři děti, o nichž bylo rozhodováno, ačkoliv v dané době dosáhly věku třinácti, dvanácti a jedenácti let. V posuzovaném případě bylo dovozeno porušení článku 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.⁴⁰ Naopak v rozsudku ve věci *Sahin proti Německu*⁴¹ ESLP konstatoval, že článek 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod nebyl porušen tím, že v řízení o styku nebylo přímo u soudu vyslechnuto dítě, kterému bylo v době vynesení rozsudku obecného soudu pět let a dva měsíce. Lze poznamenat, že německé obecné soudy v posuzovaném případě nepřistoupily ke slyšení nezletilých i s ohledem na závěr znaleckého posudku, kterým bylo (mimo jiné) zjištěno, že za situace konfliktu mezi rodiči by přímým dotazem nezletilé na otázku, zda chce vídat svého otce, mohla nezletilá nabytí dojmu, že její sdělení bude rozhodující, a taková situace u ní může vyvolat silný pocit viny.⁴²

Podrobnou analýzu práva nezletilých na účast v řízeních, která se jich týkají, obsahují Ústavním soudem často citované rozsudky ESLP ve věcech *N. TS. a ostatní proti Gruzii*⁴³ a *M. M. proti Chorvatsku*.⁴⁴ V rozhodnutích obsažená právní analýza článku 12 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte⁴⁵ obsahuje (mimo jiné) následující teze:

1) Státy jsou povinny (a nelze akceptovat v této věci prostor pro diskreci) zajistit právo dítěte svobodně vyjadřovat své názory. Státy jsou proto povinny přijmout vhodná opatření k plnému uplatnění tohoto práva pro všechny děti. 2) Dítě má právo vyjádřit svůj názor svobodně. Dítě si může vybrat, zda chce využít právo být slyšeno, či nikoliv. Pojem „svobodně“ také znamená, že dítě nesmí být manipulováno či vystaveno nepatřičnému vlivu nebo nátlaku. 3) Státy umožní výkon práva být slyšeno každému dítěti, které je způsobilé utvářet si vlastní názory, přičemž státy by měly vycházet z domněnky, že dítě má schopnost vytvořit si svůj vlastní názor. Státy tedy nemají začínat u negativní domněnky, že dítě tuto schopnost nemá. 4) Článek 12 Úmluvy o právech dítěte záměrně neobsahuje žádný věkový limit dítěte pro uplatnění práva být slyšeno. Státy by měly být odrazovány od zavedení věkové hranice v právních předpisech či praxi, neboť by to mohlo vést k omezení práva dítěte být vyslechnuto ve všech záležitostech, které se jej týkají. 5) Prosté vyslechnutí dítěte je nedostatečné. Názor dítěte musí být zohledněn, pokud je dítě schopné vytvářet a formulovat své vlastní názory. 6) Zralost dítěte se týká jeho schopnosti porozumět důsledkům konkrétní věci a posoudit je. V kontextu článku 12 je zralost schopnost dítěte vyjádřit své názory na otázky rozum-

³⁹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Havelka a další proti České republice* ze dne 21. 6. 2007, č. stížnosti 23499/06.

⁴⁰ Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, publikovaná sdělením Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb., článek 8: „Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydli a korespondence (odst. 1). Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat kromě případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných (odst. 2).“

⁴¹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Sahin proti Německu* ze dne 8. 7. 2003, č. stížnosti 30943/96.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *N. TS. a ostatní proti Gruzii* ze dne 2. 2. 2016, č. stížnosti 71776/12.

⁴⁴ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *M. M. proti Chorvatsku* ze dne 3. 9. 2015, č. stížnosti 10161/13.

⁴⁵ Vycházející z Obecného komentáře k Úmluvě o právech dítěte č. 12 (2009). Právo dítěte být slyšeno, vypracovaného Výborem pro práva dítěte, Organizace spojených národů.

ným a nezávislým způsobem. Čím větší je dopad výsledku na život dítěte, tím důležitější je odpovídající posouzení zralosti tohoto dítěte. 7) Je třeba věnovat pozornost tomu, jak se schopnosti a zralost dítěte vyvíjí a jak je dítě vedeno a ovlivňováno rodiči.

K odstavci druhému článku 12 Úmluvy o právech dítěte citovaná rozhodnutí ESLP uvádějí:

1) Poté, co se dítě rozhodne, že chce být vyslechnuto, bude muset ještě rozhodnout jakým způsobem – zda přímo nebo prostřednictvím jiného vhodného orgánu či osoby (dále také jako zástupce). Je doporučeno, aby dítě vždy, pokud je to možné, mělo příležitost být vyslyšeno přímo v jakémkoliv řízení. 2) Zástupce dítěte může být rodič (rodiče), právník či jiná osoba (zejména sociální pracovník). Mezi rodiči a dítětem je však často střet zájmů. Pokud ke slyšení dítěte dochází skrze zástupce, je nanejvýše nezbytné, aby názor a pohled dítěte byl zástupcem dítěte předán soudu správně. Příslušná metoda slyšení dítěte by měla být určena primárně dítětem (či podle potřeby příslušným orgánem) v závislosti na konkrétní situaci dítěte. Zástupci dítěte musí mít dostatečné znalosti různých aspektů rozhodovacího procesu a zkušeností s prací s dětmi. 3) Zástupce dítěte si musí být vědom toho, že zastupuje výlučně zájmy dítěte, a nikoli zájmy jiných osob. Pro zástupce dětí, kteří jsou určeni k zastupování jejich zájmu, by měly být vypracovány kodexy chování.

V případě *N. TS. a ostatní proti Gruzii*⁴⁶ ESLP dovedl porušení článku 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod za skutkové situace, kdy instituce *Social Service Agency* (obdoba orgánu sociálně-právní ochrany dětí, dále také jako SSA) dostatečně nehájlila zájem tří nezletilých dětí, o jejichž poměrech bylo rozhodováno (SSA nebyla přibrána do řízení před soudem prvního stupně, v odvolacím řízení měla postavení pouze „zúčastněné osoby“, zastoupení v odvolacím řízení bylo čistě formální, SSA nenavázala s dětmi žádný bližší a pravidelný kontakt) a současně nebylo žádné z těchto tří nezletilých dětí slyšeno přímo před soudem. ESLP bylo kritizováno zejména za neposkytnutí možnosti přímého zapojení do soudního řízení nejstaršímu z chlapců, kterému bylo v průběhu nalézacího řízení 8–10 let, aniž by obecné soudy odůvodnily, jaké důvody je k nevyslyšení nejstaršího chlapce vedly. Tato pochybení vedla dle ESLP k ignoranci psychického stavu chlapců, která měla za následek jednostranné zvážení jejich nejlepšího zájmu.

V případě *M. M. proti Chorvatsku*⁴⁷ dovedl ESLP (mimo jiné) porušení článku 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod za situace, kdy řízení o změnu péče o nezletilou (které bylo v době řízení před obecnými soudy devět a půl až třináct a půl roku) trvalo nepřiměřeně dlouhou dobu a během těchto čtyř let nebylo nezletilé ani jednou umožněno, aby byla v řízení slyšena. V posuzovaném případě bylo ustanovenými znalci konstatováno, že nezletilá v rámci znaleckého zkoumání vyjádřila přání žít s matkou. ESLP zpochybnil i postup chorvatského odvolacího soudu, který ve svém kasačním rozhodnutí uložil chorvatskému soudu prvního stupně, aby posoudil, zda nezletilá je schopna porozumět významu řízení, a pokud ano, pak aby jí bylo umožněno vyjádřit svůj názor a ten vzít při svém rozhodování v úvahu, ačkoliv nic nezpochybňovalo domněnku, že nezletilá, které bylo v té době dvanáct let, byla schopna formulovat své vlastní názory a vyjádřit je. I přes to uplynul více než jeden rok a sedm měsíců, aniž by bylo učiněno

⁴⁶ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *N. TS. a ostatní proti Gruzii* ze dne 2. 2. 2016, č. stížnosti 71776/12.

⁴⁷ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *M. M. proti Chorvatsku* ze dne 3. 9. 2015, č. stížnosti 10161/13.

opatření, aby byly splněny i tyto pokyny. ESLP bylo kritizováno i neposkytnutí kroků k urychlení řízení za situace, kdy bylo zjištěno sebepoškozující jednání nezletilé. Je třeba poznamenat, že řízení bylo specifické v tom, že zde existovalo podezření na týrání nezletilé otcem, v jehož péči se před i v průběhu řízení o změnu péče nezletilá nacházela.

Z výše uvedeného se podává, že mezinárodní závazky České republiky v oblasti rodinněprávní jistě vyvíjejí tlak na české zákonodárce a soudy k prosazování čím dál širší participace dětí v soudních řízeních, které se jich týkají a stále více se prosazuje právo dítěte být slyšeno, a to i na úkor jiných chráněných zájmů. Nelze však na jednotlivé právní výstupy ESLP nahlížet izolovaně, ale je vždy třeba přihlídnout ke konkrétním skutkovým kontextům jednotlivých případů, díky nimž lze často dovodit důvody, které ESLP k finální právní kvalifikaci vedly. Například v případě *N. TS. A ostatní proti Gruzii*⁴⁸ nelze přehlédnout zásadní skutečnost, že ochrana nezletilých dětí v soudním řízení byla zásadně oslabena absencí či nefunkčností řádného zastoupení dětí kolizním opatrovníkem, která vedla k vydání rozhodnutí, které v praxi nemohlo fungovat. Naopak v případě *M. M. proti Chorvatsku*⁴⁹ zase existovalo důvodné podezření na týrání nezletilé otcem, v jehož péči nezletilá i kvůli zdlouhavosti a neefektivnosti řízení po dobu čtyř let byla a neutěšená rodinná situace nezletilou dovedla až k sebepoškozování, ačkoliv tyto skutečnosti byly v určité fázi řízení obecným soudům známy (jinak než z výslechu nezletilé soudem) a nebylo na ně relevantně reagováno.

K tomu, aby však bylo možné dojít k obecnějším závěrům na autorkami v úvodu položenou výzkumnou otázku, je nezbytné zaměřit se také na vývojová specifika dětí s ohledem na jejich věk a situace, v nichž se nacházejí.

2. Pedagogicko-psychologická analýza

Z pohledu dítěte představuje soudní výsledek či jiná přímá forma participace na soudním řízení sama o sobě stresovou situaci, proto by jeho účast při soudním jednání měla být posuzována především z hlediska respektu k individuálním potřebám konkrétního dítěte a v jeho nejlepším zájmu. Je nutno si uvědomit, že pokud situace dospěla až k soudnímu řízení, tak dítě už má bohužel za sebou určité nepříjemné zkušenosti, kdy pravděpodobně došlo k narušení rodinné stability a ohrožení minimálně jedné jeho životně důležité psychické potřeby, kterou je potřeba jistoty a bezpečí.

Rozdíly v individualitě dítěte mohou být překvapivě velké nejenom z hlediska jeho věku a vývoje, ale především z hlediska vnímavosti a citlivosti na podněty a z hlediska jeho psychické odolnosti.⁵⁰ Právo dítěte na svůj názor je jasně deklarováno (čl. 13 Úmluvy o právech dítěte⁵¹ a čl. 17 Listiny základních práv a svobod⁵²), ale zároveň je třeba uvažovat o tom, co je v nejlepším zájmu dítěte.

Ke zjišťování názoru dítěte může být (kromě výslechu) využito mimo jiné i znaleckých posudků, prostřednictvím kterých jsou zjišťovány odpovědi na soudem položené otázky,

⁴⁸ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *N. TS. a ostatní proti Gruzii* ze dne 2. 2. 2016, č. stížnosti 71776/12.

⁴⁹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *M. M. proti Chorvatsku* ze dne 3. 9. 2015, č. stížnosti 10161/13.

⁵⁰ LANGMEIER, Josef – MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011, s. 39–71. HOSKOVCOVÁ, Simona. *Psychická odolnost předškolního dítěte*. Praha: Grada, 2006, s. 13–55.

⁵¹ Úmluva o právech dítěte, publikovaná sdělením Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb.

⁵² Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky.

ale také věrohodnost odpovědi dítěte, neboť velmi často dochází k jeho účelovému ovlivňování či manipulaci s jeho názorem. Ze strany dítěte se naopak můžeme setkat se lhaním či konfabulací.

Na základě analýzy vývojových charakteristik dětství se pokusíme objasnit případný vliv a možné dopady přímé konfrontace dítěte s krizovou situací v rodině při soudním řízení, neboť ohrožení rodinné stability např. probíhajícím rozvodem nebo rozchodem rodičů dle psychologů⁵³ a dalších odborníků⁵⁴ patří mezi velmi časté krizové situace, se kterými se české děti musejí vyrovnávat.

V rámci úvah o předvolání dítěte k soudnímu jednání (ať už za účelem jeho výslechu či za účelem realizace jeho procesních práv) musíme mít na zřeteli specifické znaky jednotlivých období dětství.

2.1 Dítě raného a předškolního věku (0–6 let)

Z hlediska posouzení smysluplnosti a věrohodnosti názoru dítěte je v podstatě vyloučena možnost účasti dítěte raného věku, konkrétně dítěte v průběhu období novorozeneckém (0–1 měsíc), kojeneckém (1 měsíc – 1 rok) a batolecím (1–3 roky). Pro rozvoj osobnosti dítěte má v prvních letech jeho života nezastupitelnou roli matka jako hlavní pečující osoba. Vytvoření tzv. pevné vazby mezi matkou a dítětem je základem pro naplňování psychické potřeby jistoty a bezpečí. Teprve na konci raného dětství se dítě začíná separovat od matky, což je důležitým předpokladem pro jeho osamostatňování a rozvoj identity. V tuto dobu si dítě začíná uvědomovat vlastní osobnost a má silnou potřebu sebeprosazení, což se často projevuje negativismem. Takže je zcela přirozené, že i dítě, u kterého vzniklo silné citové pouto k matce, se v její přítomnosti vzteká, prosazuje si své, či urputně odmítá cokoliv. Z hlediska prosazení vlastního názoru se mnohdy jedná o nesmysl, což je z vývojového hlediska zcela normální, neboť v tuto dobu dítěti nejde ani tolik o obsahovou složku, jako o zdůraznění formy prosazení. Jedná se o tzv. negativismus, který je zcela přirozeným vývojovým projevem nezralé dětské vůle. Názor dítěte je velmi proměnlivý a jeho myšlení je na úrovni symbolického uvažování⁵⁵ a nelze ho tedy smysluplně využít v rámci soudního řízení. Dítě batolecího věku nejenže nemá dostatek zkušeností, neumí posoudit danou situaci, ale nedokáže ani odhadnout důsledky vlastní aktivity a zároveň nedokáže rozpoznat, jaké chování by bylo v danou chvíli vhodné. Dítě si vydobývá novou pozici ve světě, se kterou se rozvíjí potřeba seberealizace a sebepotvrzení, která se projevuje tendencí měnit svět dle svého přání. Tato potřeba může mít různé varianty, kdy dítě může kolem sebe ničit jen ve snaze zanechat ve vnějším světě nějakou stopu. Je tedy zcela přirozené, že od takto malého dítěte se nezjišťuje jeho názor. Dětskou zkušenost v raném dětství silně ovlivňuje rodičovské chování a rozdíly jsou podmíněny nejenom individuálně, ale i socio-kulturně. V období kolem třetího roku se dítě identifikuje s rodiči, nejenom že je napodobuje, jak to dělalo i v předchozím období, ale v tuto dobu se s nimi začíná vnitřně ztotožňovat, a to především s rodičem stejného pohlaví. Chce být jako oni („chci být jako maminka, chci být jako tatínek“).

⁵³ MATĚJČEK, Zdeněk – DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002, s. 39–55.

⁵⁴ MATOUŠEK, Oldřich – PAZLAROVÁ, Hana. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování a péče*. Praha: Portál, 2010, s. 13–15.

⁵⁵ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. 2. dopl. a přeprac. vydání. Praha: Karolinum, 2012, s. 124–134.

Konec předškolního období není striktně vymezen fyzickým věkem dítěte, ale především sociálně, konkrétně nástupem dítěte do 1. třídy základní školy. Při úvahách, zda předvolat k soudnímu jednání dítě předškolního věku (tj. 3–6leté) je vhodné si uvědomit, že díky přetrvávajícímu egocentrismu myšlení s rysy antropomorfismu, intuitivnímu uvažování, které není regulováno logikou, a typickému fantazijnímu zpracování informací v poznávání dítěte ulpívá na pohledu, který pro něho představuje určitou jistotu. Z tohoto důvodu předškolní děti informace, které by jim komplikovaly pohled na svět, často ignorují, neboť jim v jejich úvahách překážejí a zároveň mají při hledání odpovědi na často kladenou otázku „proč“ tendenci hledat jednoduchou a pro ně jednoznačnou odpověď (například „chci chodit do téhle (mateřské) školy, protože je tu trampolína nebo proto, že je růžová“). Vágnerová⁵⁶ konstatuje, že míra porozumění názorům jiných lidí je u tříletého dítěte ještě limitovaná, neboť v tomto věku má dítě „*potíže s přijetím skutečnosti, že různí lidé mohou mít na věc jiný názor, třeba jen proto, že nemají všechny potřebné informace*“. U čtyřletých dětí se schopnost odhadnout názory ostatních lidí zlepšuje. Předškolní děti jsou primárně zaměřeny na sebe, na uspokojení vlastních potřeb a zájmů, ale v určitých situacích dokáží brát ohled i na druhé.

Rodina pro předškolní dítě představuje jistotu a bezpečí. Rozpad rodiny pro dítě znamená narušení bezpečného prostředí, které dítě díky výše uvedenému způsobu myšlení a vnímání považovalo za trvale neměnné. Každé dítě na tuto psychosociální zátěž reaguje osobitým způsobem na úrovni své citové a kognitivní zralosti. Zpracování této situace je individuálně vývojově podmíněné a pochopení příčiny a následků je pro předškolní dítě nereálné, neboť na problém nahlíží pouze ze svého úhlu pohledu, tj. egocentricky, kdy není schopno pochopit důvody, pocity a postoje rodičů. Velmi často se bohužel právě předškolní děti považují za viníky vzniklé situace, což je dáno jejich psychickou nezralostí, která se vyznačuje poznávací rigiditou a egocentrickým uvažováním. Pod tlakem rozvoje svědomí například věří, že tatínek od nich odešel proto, že zlobily, a proto je už nemá rád.⁵⁷ Není divu, že za těchto okolností u některých dětí dochází v rámci určité obrany k regresi,⁵⁸ kdy se začnou chovat na úrovni mladšího dítěte (např. se začnou pomočovat, cumlat si palec atd.). Jedná se o osobní zátěžovou situaci, která je pro ně velkým traumatem. Děti velmi často začnou být úzkostlivější, neboť se bojí, aby je neopustil i druhý rodič.

V případě, že je od dítěte předškolního věku zjišťován názor na situaci v rodině, tak lze očekávat, že dítě bude vypovídat pravdivě, v tomto období totiž dítě řekne i to, co nemá (např. tatínek říkal, že toto před maminkou nemám říkat, toto bude naše tajemství). Pokud do této doby otec v rodině fungoval, tak dítě má k němu pozitivní citový vztah, takže narušený vztah mezi rodiči nebere v úvahu a je nešťastné a zklamané, protože rozdíl mezi jeho představami a skutečností je značný. Přestože v předškolním období dítě záměrně nelže, výpověď dítěte nemusí být objektivní, neboť se nejedná o názor dítěte, ale o jeho strategii přežití, adaptaci na danou situaci, se kterou dítě nesouhlasí, nerozumí ji, ale také ji samo nemůže změnit. Je tedy otázkou, zda má vůbec význam dítě předškolního věku předvolávat, neboť i předvolání před soud pro něho bude představovat další traumatizující zážitek.

Daleko lepší varianta z hlediska dítěte je realizování rozhovoru v bezpečném prostředí, tzn. např. v rodině či mateřské škole, avšak není vhodné zjišťovat, zda by dítě chtělo být

⁵⁶ Ibidem, s. 200.

⁵⁷ Ibidem, s. 230–231.

⁵⁸ MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují: eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994, s. 9–17.

raději u maminky, nebo u tatínka, protože dítě si v předškolním období nedokáže vybrat, chce oba rodiče. Jelikož se domnívá, že ono je příčinou konfliktu milovaných rodičů, tak rozpad rodiny považuje za své provinění. Dítě pociťuje k rodičům tzv. konflikt loajality, má rádo oba, ale je nuceno být pouze s jedním z nich a cítí provinění ke druhému rodiči. Otázky podobného typu dítě ještě více traumatizují. Sociální pracovníce si může učinit představu o podmínkách, ve kterých dítě vyrůstá pouze návštěvou bez pokládání podobných otázek. Daleko důležitější je zjištění aktuálního stavu a potřeb dítěte v průběhu a po rozchodu rodičů a následného způsobu výchovy, případně úpravy styku dítěte s rodiči atd. Z hlediska ochrany zájmu o blaho dítěte by soud měl kriticky vyhodnotit, zda je opravdu nezbytně nutné zjišťovat názor dítěte, neboť daleko důležitější je, aby si učinil reálnou představu o tom, jak výchova dítěte probíhala v rodině před krizí rodičů, konkrétně kdo a jak se podílel na péči o dítě. Pracovníci sociálně-právní ochrany dětí mohou soudu výrazně pomoci s vyhodnocením aktuální situace v rodině, konkrétně zda a v jaké kvalitě jsou rodiče schopni v současné době spolu komunikovat, jaké jsou jejich představy o výchově dítěte po rozchodu či rozvodu, zda jsou schopni vzájemné dohody, jaké výchovné principy preferuje každý z rodičů, zda zde panuje nějaká shoda, nebo naopak nereálnost domluvy. Stejně tak důležité je získat informace o školní a zájmové činnosti dítěte.⁵⁹ Pedagogové (např. Helus;⁶⁰ Hejlová;⁶¹ Průcha a kol.;⁶² Opravilová, Kropáčková;⁶³ Opravilová, Uhlířová;⁶⁴ Šmelová, Prášilová⁶⁵), kteří v současné době apelují na respektování principů výchovy orientované na osobnostní rozvoj dítěte, jsou v názorové shodě s Klimešem,⁶⁶ který při zjišťování názoru dětí v předškolním věku doporučuje vycházet z dlouhodobého pozorování. Při pozorování dítěte předškolního věku je vhodné si všimnout i tzv. behaviorálních asymetrií, které mohou nepřímo odpovědět na nevyřčené otázky, např. u koho se dítě cítí bezpečněji (pokud jde dítě k jednomu rodiči, tak je to bez problémů, ke druhému rodiči jde s pláčem; o jednom z nich nadšeně vypráví, co všechno spolu dělali, ale o druhém vůbec nevypráví, tzv. ho ignoruje). K takovýmto poznatkům však přirozeně nelze dojít na formálním soudním jednání. Na základě svého pozorování je však soudu může sdělit sociální pracovník či ve složitějších případech soudní znalec s příslušnou specializací.

Přání a postoj dítěte se nemusí shodovat s představou lidí, kteří danou situaci mají vyhodnotit, a tak se může nejen soudce, ale i sociální pracovník ocitnout v situaci etického dilematu o „blahu dítěte“. Skutečnost, že se bude ať už soudce, jeho asistent, či sociální pracovník ptát dítěte přímo na jeho názor, kterému následně nemusí být vyhověno, může pro dítě znamenat (už v tak pro něj náročné situaci) další „zradu“ a zklamání. Vymětal⁶⁷

⁵⁹ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍ VĚCI ČR. *Sociálně-právní ochrana dětí v případech rozvodových a rozhodových konfliktů* [online]. 2012 [cit. 2018-11-01]. Dostupné z: <<https://www.mpsv.cz/files/clanky/14824/konflikty.pdf>>.

⁶⁰ HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí. Obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče. 2.*, přeprac. a rozš. vydání. Praha: Portál, 2009.

⁶¹ HEJLOVÁ, Helena. *Práva dítěte ve vzdělávání – výzva pro učitele*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 2010.

⁶² PRŮCHA, Jan a kol. *Předškolní dítě a svět vzdělávání: přehled teorie, praxe a výzkumných poznatků*. Praha: Wolters Kluwer, 2016.

⁶³ OPRAVILOVÁ, Eva – KROPÁČKOVÁ, Jana. Od předškolní výchovy k předškolnímu vzdělávání a zpátky k předškolní výchově (Cesta od nedokonalé zmenšeniny dospělého k autonomní osobnosti). *Pedagogika*. 2016, roč. 66, č. 1, 39–49.

⁶⁴ OPRAVILOVÁ, Eva – UHLÍŘOVÁ, Jana. *Příběhy české mateřské školy. Vývoj a proměny předškolní výchovy (1. díl do roku 1948)*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 2017.

⁶⁵ ŠMELOVÁ, Eva – PRÁŠILOVÁ, Michaela. *Didaktika předškolního vzdělávání*. Praha: Portál, 2018.

⁶⁶ KLIMEŠ, Jeroným. *Zjišťování názoru dítěte a prevence další traumatizace* [online]. 2015 [cit. 2018-11-01]. Dostupné z: <http://klimes.mysteria.cz/clanky/psychologie/konfliktni_predani_zjistovani_nazoru.pdf>.

⁶⁷ VYMĚTAL, Jan. *Úzkost a strach u dětí. Jak jim předcházet a jak je překonávat*. Praha: Portál, 2004, s. 88.

upozorňuje, že „čím úzkostněji prožije dítě předškolní věk, s tím větší pravděpodobností bude úzkostné i během školních let, v dospívání a v dospělosti.“ Každé dítě potřebuje pocit bezpečí a jistoty,⁶⁸ ale nepřiměřená péče a nadměrná ochrana dětské osobnosti také škodí (např. když je dítě po rozchodu rodičů nezdravě závislé například na matce více, než odpovídá jeho věku).

2.2 Dítě mladšího školního věku (6–10 let)

Dítě se na počátku školní docházky vyrovnává se změnou sociální role, kdy se z něho stal školák, z čehož plyne nejenom vyšší sociální status, ale taktéž nové povinnosti. V tomto vývojovém období již dítě dokáže rozlišovat různé sociální role a tomu přizpůsobovat chování, které je s danou sociální rolí spojeno. Tímto pokračuje vývoj socializace, kdy se dítě váže na silnějšího jedince (např. paní učitelku, co řekne paní učitelka, tak to je pravdivé). Ve školním období zároveň vzrůstá potřeba kontaktu s kamarády, spolužáky, která je později spojená se silnou vazbou na vrstevnické party.

Pokud bude dítě předvoláno k soudnímu jednání, tak je schopno respektovat autoritu i požadovaná pravidla chování (např. bude odpovídat, až bude tázáno). V období mladšího školního věku dochází postupně ke kvalitativní proměně v uvažování, které se řídí již základy logiky a respektuje vlastnosti poznávané reality.⁶⁹ Dle Piageta⁷⁰ se jedná o tzv. období konkrétních logických operací, neboť dětské myšlení je vázáno na realitu skutečného světa. Mezi základní znaky myšlení dítěte mladšího školního věku patří decentrace, konzervace a reverzibilita. Dítě je v tomto období již schopno posuzovat situaci z více hledisek, v souvislostech a s respektem k názorům ostatních. Do 8 let dítě většinou jen pasivně přejímá mravní normy, ale později dochází k vývoji autonomního chování morálky, kdy již chápe, že mravní pravidla vznikla na základě dobrovolné dohody, kterou je třeba akceptovat.⁷¹

V souvislosti úvah, zda a případně jak vyžadovat názor dítěte mladšího školního věku v rámci soudního řízení, nehraje roli jen zralost dítěte, jeho závislost na rodičích, ale daleko skrytější a zrádnější úskalí trvalého poškození psychického vývoje například následkem rozvodového sporu a rozvinutím tzv. syndromu zavržení rodiče (PAS), který je spojen s nekritickou idealizací druhého rodiče. Dítě je v mladším školním věku snadno vydíratelné, zkorumpovatelné, čímž rapidně klesá informační význam stanoviska dítěte u soudu, přestože na první pohled může působit velmi věrohodně, přesvědčivě. Emocionálně prezentovaný názor dítěte může u neproškolených a nezavěšených osob vzbudit dokonce obdiv, jak to má dítě „výborně srovnané, přestože je vlastně ještě malé“. Rodinné prostředí v době manželské krize pro dítě nepředstavuje bezpečí, jistotu, ale naopak napětí, které je způsobeno vzájemnou nenávisťou a rivalitou rodičů, kteří velmi často soupeří o pozornost dítěte. Dítě v tomto prostředí zažívá pocity strachu, selhání, a to, co ve skutečnosti pociťuje, je bohužel často falešné a neautentické.

⁶⁸ Blíže je tato problematika zpracována v monografiích českých psychologů, např. MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují: eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. 2., dopl. a přeprac. vydání. Praha: Karolinum, 2012. VYMĚTAL, Jan. *Úzkost a strach u dětí. Jak jim předcházet a jak je překonávat*. Praha: Portál, 2004.

⁶⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*, s. 266–284.

⁷⁰ PIAGET, Jean – INHELDER, Bärbel. *Psychologie dítěte*. 5. vydání. Praha: Portál, 2007, s. 89–98.

⁷¹ SVOBODA, Mojmir. Forenzní diagnostika. In: SVOBODA, Mojmir – KREJČÍŘOVÁ, Dana – VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2001, s. 736–745.

Při výslechu nezletilého dítěte před soudem je tedy nutné mít na paměti, že dítě je

- a) nezralé citově, rozumově a morálně,
- b) závislé,
- c) dítě může být korumpováno,
- d) citově vydíráno,
- e) programováno.

Vnucuje se tedy otázka, zda vůbec, a eventuálně v jakých případech, děti před soudem vyslyšet. V žádném případě by soudce neměl dítěti klást přímou otázku, s kterým z rodičů by chtělo v budoucnu žít.⁷²

Dítě by mělo být informováno o porozvodovém či porozchodovém uspořádání v kontextu celkové zralosti jeho osobnosti a vědět, že hlavní rozhodnutí učiní rodiče nebo soud, nikoliv dítě⁷³. Motejl a kol.⁷⁴ tak jako další odborníci, především zabývající se pedagogikou a psychologii, důrazně odmítají tezi u věkově staršího a celkově zralejšího dítěte, kterému je 10 (12, 14) let, že si může: „o tom, s kým chce nadále žít, rozhodnout samo“. České soudy a zákony dítěti umožňují svobodně se vyjádřit osobně k situaci, která se ho bezprostředně dotýká, avšak nikdy by neměly slibovat, že se jeho přáním budou řídit.

Z hlediska minimalizování aktuálního negativního dopadu stresové situace na dítě mladšího školního věku je vhodné využití alternativní formy výslechu dítěte, v přátelském prostředí, tj. výslech soudcem v jeho kanceláři nebo v nějaké příjemně zařízené místnosti v budově soudu, která je vybavena např. pohodlnou sedačkou, nějakými hračkami či herními dekoracemi. Další doporučenou variantou alternativní formy výslechu dítěte je výslech soudcem nebo jeho asistentem v neformálním prostředí, jež je prostředím, které dítě důvěrně zná, kde se cítí bezpečně (škola, zájmový kroužek, pokojíček domova atd.).

Současně je však třeba upozornit na to, že ačkoliv je aktuálně propagováno zjišťování názoru čím dál mladších dětí přímo soudem s prosazováním prvku neformálnosti, je třeba si uvědomit, že i tato neformálnost může být pro dítě ve výsledku nebezpečná. Je zřejmé, že pokud soudce/asistent soudce potřebuje získat od dítěte určité informace, musí si získat jeho důvěru (protože pokud si ji nezíská, může být výslech po informační stránce naprosto zbytečný), čehož lze povětšinou docílit přizpůsobením jeho stylu řeči, neformální neverbální komunikací, navázáním kontaktu povídáním o věcech, které by dítě mohlo mít rádo apod. Dítě pak bohužel může nabýt falešného dojmu, že „tahle hodná paní“ určitě udělá to, co bych si přál já. Rozhodnutí opačné od přání nezralého dítěte, které mnohdy prostě nemůže pochopit důvody, které soudce k tomuto rozhodnutí vedly (např. jeden z rodičů je psychopat), tedy dítě může vnímat jako další krivdu (nejdřív mě zradili rodiče, teď i tahle hodná paní). Dítě tedy může již v relativně nízkém věku ztratit důvěru nejen k některému z rodičů či oběma, ale také k institucím. Tomuto problému se dá samozřejmě

⁷² MOTEJL, Otakar – ČERNÁ, Ivana – PANOVSÁ, Klára – MATYÁŠOVÁ, Petra. Rodina a dítě. In: *Sborník stanovisek veřejného ochránce práv* [online]. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2007, s. 63 [cit. 2018-10-05]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/Publikace/sborniky_stanoviska/Rodina_a_dite.pdf>.

⁷³ VACULÍKOVÁ, Kateřina. Zájem o blaho dítěte v situacích rozpadu vztahu rodičů a praxe orgánů sociálně právní ochrany dětí. *Fórum sociální práce*. 2014, č. 1, s. 89–95.

⁷⁴ MOTEJL, Otakar – ČERNÁ, Ivana – PANOVSÁ, Klára – MATYÁŠOVÁ, Petra. Rodina a dítě. In: *Sborník stanovisek veřejného ochránce práv* [online]. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2007, s. 63 [cit. 2018-10-05]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/Publikace/sborniky_stanoviska/Rodina_a_dite.pdf>.

do jisté míry předejít vhodným výcvikem komunikačních dovedností s dítětem či osvojením si psychologických znalostí. Přesto takové riziko nelze stoprocentně vyloučit nikdy. Navíc je třeba uvést, že soudce (či jeho asistent) nemusí mít všechny podklady pro rozhodnutí v okamžiku vedení pohovoru s nezletilým, neboť některá ze závažných okolností odůvodňující nemožnost vyhovění přání dítěte může v řízení vyjít najevo až později. Otázkou tedy zůstává, jakým směrem má být pohovor za takové situace veden. Ačkoliv na soudce specializujícího se na řízení ve věcech péče soudu o nezletilé je jistě na místě klást vyšší požadavky na komunikační dovednosti, psychologické znalosti, schopnost empatie a asertivity, nelze zapomínat na to, že není vystudovaným psychologem, ale právníkem.

V souvislosti s úrovní myšlení, kvalitativní proměnou v uvažování a v kontextu vývoje autonomního chování morálky je mezi 9. a 11. rokem považováno toto období z hlediska věrohodnosti za nejpříznivější. Rozdílly byly zaznamenány mezi pohlavími, konkrétně u chlapců je nejpříznivější věk mezi 9. a 13. až 14. rokem a u dívek většinou jen do 10. roku. Na konci období mladšího školního věku, konkrétně mezi 10.–12. rokem se u dívek již začíná projevovat zvýšená sexuální vnímavost a zvědavost, dívky jsou afektivní a celkově citově nevyvážené.⁷⁵

Přínosný může být tedy jen názor zralého a informovaného dítěte, které doposud žije s oběma rodiči, avšak i zde nelze vyloučit případné riziko vědomé či nevědomé manipulace ze strany rodičů.

2.3 Dítě staršího školního věku (10–15 let)

Mezi hlavní charakteristiky staršího školního období patří emoční nevyváženost, labilita, problémy se sebezpětím, nástup pubescence a somatosexuální zralosti, kdy děti procházejí kritickým obdobím tzv. krize identity. Můžeme se setkat s označením tzv. druhého vzdoru, kdy pubertální dítě opravdu nesnáší, když s ním jednají jako s malým dítětem a nic mu nedovolí. Pubertální děti se přestávají cítit dětmi, neboť se cítí být již dospělými a snaží se chovat jako dospělí, avšak v tuto dobu nejsou dospělým světem akceptovány, takže oporu hledají ve vrstevnické skupině. Toto věkové období je charakteristické vytvářením party, kde se cítí dobře, protože zde cítí svoji sílu. Pokud dítě nemá dobré rodinné prostředí, tak proces socializace je velmi problematický a vliv vrstevnické skupiny sílí, což někdy vede k projevům patologického chování, např. trestné činnosti v partě (krádeže, předčasné zahájení sexuálního života či experimentování s drogami atd.). Sociální vývoj se navenek projevuje kritičností k autoritám, která často vrcholí vzpourou proti dospělým, pro děti staršího školního věku mají vrstevnické skupiny (klany) větší vliv než rodina a škola. Dítě staršího školního věku má problémy s přijetím sebe sama (v oblasti těla i povahy), snaží se pochopit vlastní nitro a možnosti změny povahy, prožívá určité věci hlouběji a má problémy se sebehodnocením. Toto období je charakteristické v oblasti sociální zvýšenou kritičností především k autoritám, touhou po věrném příteli a navazováním vztahů mezi chlapci a děvčaty, které nabývají erotické povahy.⁷⁶

Ve snaze o nejlepší zájem dítěte by měl být rozhovor dítěte se soudcem (případně jeho asistentem) co nejméně zatěžující. Soudce by ho měl vést velmi citlivě a empaticky s ohledem na stupeň vývoje nezletilého dítěte. Určitě není vhodné, aby byl prováděn opakova-

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*, s. 358–365.

ně a nepřiměřeně často. Preference dětí je zajisté silný argument pro rozhodování soudu, ale v žádném případě není jediný. V této souvislosti při využití názoru dítěte⁷⁷ je nezbytné neopomenout další důležitá fakta, která jeho názor ovlivňují, neboť dítě je korumpovatelné, vydíratelné, programovatelné. Psychologové (např. Klimeš;⁷⁸ Svoboda a kol.;⁷⁹ Vágnerová⁸⁰) varují před prevencí dalšího dětského traumatu způsobeného necitlivým vymáháním odpovědi na přímou otázku před soudem, ke kterému rodiči chce dítě jít, protože by to dítě vnímalo jako zavržení druhého rodiče. Klimeš⁸¹ a ostatní psychologové doporučují se takto nešťastně formulované otázky vyhnout a pokládat ji oklikou: „*Kde je ti lépe, kde je větší pohoda, co se ti líbí či vadí na tom kterém rodiči. Teprve až v závěru a jen u dětí, které vypadají, že tuto otázku mají zpracovanou, je možno položit tuto přímou otázku, u kterého z rodičů chtějí bydlet nebo zda samy chtějí střídavou výchovu.*“

V soudní praxi je vždy užitečnější nerespекtovat jen pouhý preferovaný názor dítěte, ale hlouběji proniknout do specifik dané rodiny a snažit si všimát, např. kdo z rodičů méně útočí na druhého, kdo je mírnější a kdo nemá sklon neustále obviňovat druhého. Pokud se však jedná o starší školní věk, o tzv. pubertální dítě, které je konzistentní ve svých verbálních výpovědích, je psychology doporučováno jeho přání respektovat a nelámat ho jen proto, že s ním pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany dětí či soud nesouhlasí. „*Lámání vůle pubertálních a starších dětí má v praxi opačný než zamýšlený výsledek. Averze vůči rodiči se mění ve vyslovenou nenávisť.*“⁸² Je totiž prokázáno, že čím více se věk dítěte blíží jeho dospělosti, což je však velmi individuální (většinou od 16 let výše), tak pokud bude finální rozhodnutí ve výrazném protikladu s vyjádřenými preferencemi pubertálního dítěte, lze očekávat značné komplikace. Nezletilý puberták, který se cítí být dospělým, si totiž v tomto vývojovém období dokáže již velmi tvrdě prosazovat prostředky, proti kterým jsou bohužel ostatní autority úplně bezmocné. Spíše je třeba eliminovat riziko, že vznikne atmosféra nutící dítě, aby vytvořilo patologické spojenectví s jedním z rodičů.

Závěr

S ohledem na výše uvedenou analýzu lze shrnout, že při úvahách o tom, zda a v jakých případech má být nezletilé dítě slyšeno přímo u soudu, je třeba rozlišovat mezi nutností jeho slyšení pro účely dokazování (tedy pro zjištění skutkového stavu v takovém rozsahu, aby finální rozhodnutí bylo skutečně v nejlepším zájmu dítěte) a mezi právem dítěte být slyšeno.

Je třeba uvést, že výslech nezletilého dítěte soudem (ať už na soudním jednání, či v pro dítě bezpečnějším prostředí) pro účely zjištění skutkového stavu v rozsahu nezbytném pro vydání rozhodnutí, které bude v nejlepším zájmu dítěte, často nemusí být nezbytný (zejména u malých dětí s ohledem na jejich výše popsaná vývojová a situační specifika

⁷⁷ MOTEJL, Otakar a kol. *Sborník stanovisek veřejného ochránce práv* [online]. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2007 [cit. 2018-10-05]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/Publikace/sborniky_stanoviska/Rodina_a_dite.pdf>.

⁷⁸ KLIMEŠ, Jeroným. *Zjišťování názoru dítěte a prevence další traumatizace* [online]. 2015 [cit. 2018-11-01]. Dostupné z: <http://klimes.mysteria.cz/clanky/psychologie/konfliktni_predani_zjistovani_nazoru.pdf>.

⁷⁹ SVOBODA, Mojmir – KREJČÍŘOVÁ, Dana – VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2001, s. 736–745.

⁸⁰ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání. 2.*, dopl. a přeprac. vydání. Praha: Karolinum, 2012.

⁸¹ KLIMEŠ, Jeroným. *Zjišťování názoru dítěte a prevence další traumatizace* [online]. 2015 [cit. 2018-11-01]. Dostupné z: <http://klimes.mysteria.cz/clanky/psychologie/konfliktni_predani_zjistovani_nazoru.pdf>.

⁸² Ibidem.

a s nimi spojený význam jejich projevu), kdy pro soud mohou být mnohem důležitější poznatky jiné (například osobnosti rodičů, jejich výchovné předpoklady, (ne)schopnost jejich vzájemné komunikace, předpoklady pro uspokojování zdravých psychických, fyzických a sociálních potřeb dítěte apod.). Navíc je třeba mít na paměti, že výslech nezletilého dítěte soudem v pro něj již tak náročné situaci představuje další zátěž, která se může projevit v jeho dalším vývoji. Z pohledu důkazního tedy zejména u mladších dětí lze uvažovat o neprovedení jejich výslechu soudem, avšak za předpokladu, že kolizní opatrovník plní řádně svou funkci (je v nikoliv pouze formálním kontaktu s dítětem a jeho rodinou, komunikuje s dítětem přiměřeně jeho věku a vyspělosti, obeznámí se blíže s celkovou rodinnou situací a podmínkami, v nichž dítě žije apod.) a předává zjištěné informace soudu v jejich nezměněném významu. Důležité poznatky pro účely důkazní mohou být ve složitějších případech soudu poskytnuty ustanoveným znalcem s příslušnou specializací. U starších dětí důkazní hodnota výslechu vzrůstá, neboť nevyhovění či ignorance jejich názoru může s ohledem na jejich vývojový stav (zejména v období puberty, v tzv. období druhého vzdoru) způsobit praktickou nefunkčnost finálního rozhodnutí a naprosto opačný výsledek, ač by bylo rozhodnutí myšleno nanejvýše dobře a v zájmu dítěte.

Na druhé straně však stojí ono právo dítěte být slyšeno ve všech záležitostech, které se ho týkají (tedy obecně řečeno realizace jeho procesních práv v širším slova smyslu). Dítěti by proto měla být dána možnost vyjádření jeho názoru přímo u soudu. Nezletilé dítě však k uplatnění tohoto práva nelze nutit. Dítě má totiž i právo nevyjádřit se a mlčet. Realizace tohoto práva dítěte však může být v praxi mnohdy obtížná. Pokud totiž soud z hlediska důkazního nepovažuje výslech dítěte za nezbytný, je zbytečné dítě k soudu předvolávat jen kvůli zodpovězení otázky, zda chce dítě toto své právo uplatnit (neboť dítě se může rozhodnout toto právo neuplatnit). Pokud bude dítě na možnost uplatnění tohoto práva dotázáno soudem písemně či například telefonicky, nelze vyloučit ovlivnění jeho postoje rodičem, v jehož péči se bude dítě v té době nacházet. Jako nejvhodnější se proto jeví dotázání se dítěte na tuto otázku (přiměřeně jeho věku a vyspělosti) kolizním opatrovníkem v rámci plnění jeho povinností procesního zastoupení v řízení a chránění jeho práv a nejlepšího zájmu, neboť kolizní opatrovník by v přímém kontaktu s nezletilým dítětem být vždy měl. Pokud kolizní opatrovník soudu postoj dítěte k možnosti uplatnění tohoto práva sdělí, bude pak na soudu, aby posoudil, zda dítě předvolá, či zda dospěje k závěru, že uplatnění tohoto práva by nebylo v jeho nejlepším zájmu.

Při plném vědomí a respektu k participačním právům dítěte je třeba však mít vždy na paměti, že nejen samotné konečné rozhodnutí, ale i průběh celého opatrovníckého řízení musí vždy sledovat nejlepší zájem dítěte, který obsahuje též rychlou a účinnou ochranu dítěte, a každé řízení je proto třeba posuzovat individuálně s ohledem na jeho konkrétní specifika.

Detection of the Child's Opinion in Court Proceedings – Interdisciplinary Study

Žaneta Hoblíková – Jana Kropáčková

Abstract: A number of legal, psychological or pedagogical articles deal with the problem of discovering and importance of child's opinion in judicial proceedings. This problem is on daily basis practically solved by judges, collision guardians, attorneys, experts, and, last but not least, by parents and their children, especially in court proceedings on the custody of minors. The question of the participation of minors in court proceedings which concern them has been given increasing attention in recent years not only in Czech Republic, but also internationally. The necessity of protecting the right of the child to be heard by the court is very often highlighted at the constitutional and international level. At the same time, each custody proceeding should be primarily aimed at the best interests of the child. In this legal area, we can meet many indefinite legal terms. In the process of interpretation of these terms, knowledge and experiences from non-legal disciplines might be very helpful. The aim of this text is to combine knowledge from different disciplines in order to provide a more comprehensive view of the issue.

Key words: best interest of a child, right to be heard, child interrogation, developmental specifics of a child, mental needs of a child